

som Melissa Milgrom gjorde i sin läsvärda bok *Still Life: Adventures in Taxidermy* som kom ut 2010. Medan Milgrom i första hand är intresserad av männen (för det är mest män) bakom de uppstoppade djuren, fokuserar Thorsen istället på enskilda uppstoppade djurs biografier. Hon har valt ut ett antal mycket skickligt preparerade och av publiken ofta älskade djur i Göteborgs Naturhistoriska Museums samlingar: en gorilla från Rowland Ward, en makak från Sulawesi, en vilsekommen valross från Rörö samt en mäktig afrikansk elefanttjur, skjuten av David Sjölander i Angola. Alla de här djuren har fått sin plats i daggdjurssalen på museet, men de har också alla sina individuella historier som Thorsen intresserat sig för. Vi har under senare år läst åtskilliga djurbiografier om karismatiska och namnkunniga djur som hamnat i fångenskap och djurparker, exempelvis elefanten Jumbo, gorillan M'Pungu och giraffen Zarafa. Några av dem hamnade likaså slutligen i zoologiska samlingar.

I Thorsens bok är det både rörande och fascinerande historier som återberättas och samtidigt får vi spännande inblickar i den yrkesverksamhet som konservatorerna på våra zoologiska museer ägnar sig åt. Den skicklige David Sjölanders arbeten, som jag tidigare läst om i Löwegrens bok, ges nya dimensioner, och precis som Carl Akeley, vars fina konstnärligt fulländade preparat man bör se när man besöker USA, var Sjölander också jägaren som kan triumfera när han slutligen kunde följa och hemföra den stora elefantturen från Angola.

Vi berörs förstås av makaken Monjet, född 1916, och hennes mångskiftande öden, hemförd av etnografen Walter Kaudern, men eftersom han själv inte kunde ta hand om apan när han återvände till Sverige, blev det Leonard Jägersköld som förbarmade sig över henne, förutsatt dock att hon var oskadd (hon skulle ju bli preparat så småningom). Hon inhystes på naturhistoriska museet där hon ibland lyckades ta sig lös och ställa till en del ofog. Under många år levde Monjet i museet i Göteborg tills hon slutligen avlivades 1938 och sedan monterades några år senare av Sjölander. I dag visas hon i

en monter tillsammans med andra primater. Thorsen nöjer sig inte bara med att berätta Monjets levnadsöde utan sätter förstås in henne i en bredare primatologi, där bl.a. apor som sällskapsdjur analyseras.

Det ryms som läsaren inser mycket av intresse i Thorsens bok och hon har tagit sig an ett ämne som innehåller flera bottnar och som kan utvecklas åt olika håll. Empirin är gedigen och hantverket gott, t.o.m. Kauderns 97-åriga son har intervjuats beträffande minnesbilder av Monjet. I brödtext och noter finns mycket smått och gott att fundera vidare på. Den ozelot som nämns på s. 103 undrar jag om det inte är samma djur som hamnade i Skansens Djurhus och omnämns i friluftsmuseets verksamhetsberättelse, men som sedan ganska omgående försvinner ur dokumenten, kanske gallrad (alltså avlivad), kanske såld vidare.

Fyra biografier över nu uppstoppade djur har gett stoff till spännande resonemang – med historiska, kulturella och sociala dimensioner – om djurens roll i människans tillvaro. Det är klart att det säger oss också något om oss själva.

Ingvar Svanberg, Uppsala

Lodjuret. Roger Bergström, Kjell Dannel & Ingvar Svanberg (red.). Atlantis, Stockholm 2014. 230 s., ill. ISBN 978-91-7353-654-7.

Antologin innehåller åtta artiklar som tematiskt behandlar *Lodjuret* i verklighet och folklore. Publikationens vetenskapliga profil kan placeras i tväramnet *etnobiologi*, åtminstone till sammanbindande del. Uttrycket i texterna är genomgående publikt och innehållet betonar i princip undantagslöst historiska infallsvinklar. De tolv författarna är tämligen jämnt fördelade bland humanistiskt inriktade forskare och biologer/ekologer. I förordet bedöms lodjuret ha hamnat i skuggan av de större rovdjuren björn och varg, en realitet som bör motivera ytterligare studier i ämnet och samtidigt påverka den aktuella rovdjursdebatten. Paradoxalt nog betonas på omslagets baksida att: "Lodjuret blivit ett av våra mest sägenomspun-

na rovdjur”, parallellt med att det i svenska språket tycks fattas tabu- eller noaord för arten. Utgivningen visar en del släktskap med *Däggdjur i svensk folklig tradition* (2007), även då med Ingvar Svanberg som en av författarna (recension i *RIG* nr 4 2008).

Den inledande artikeln är skriven av Bodil Elmhagen och Marianne Pasanen-Mortensen och är en genomgång av världens lodjursarter: de nordamerikanska arterna *rödlo* (Bobcat) och *kanadalo*, vidare *iberisk lo* jämte vår egen *eurasiska lo*. De olika arternas hävdvunna namn kan i svenska språket uppfattas något snårig. Följaktligen finns flertalet beteckningar som syftar på hur djuret är tecknat i pälsen, förutom de huvudsakligen västskandinaviskt orienterade trivialnamnen *göpa* och besläktade *gaupa*. Manusets är tydligt naturvetenskapligt och syftar bl.a. till att förklara de olika arternas evolution, där den numera utdöda *issoirelon* anses utgöra en viktig kugge i utvecklingsprocessen. Artikelns kulmen tillägnas faktiskt ett helt annat djur, nämligen *snöskoharen*, en gnagare vars liv och populationscykel förvisso överensstämmer med dess angripares, *kanadalon*; när det är gott om rovdjur lider den arma haren av kronisk stress, vilket leder till att honorna påverkas hormonellt och därmed föder färre ungar under innevarande perioder.

Kjell Danell och Roger Bergström är författarna till följande text, med fokus på lodjurets biologi i historisk belysning. Här införlivas den forna frågan om det existerade en eller flera arter lodjur i Sverige. Bakgrunden grundar sig i att åtminstone tre varianter av loar kunde påträffas, traditionellt betecknade *kattlo*, *rävlo* och *varglo*, bredvid några ytterligare beteckningar. Skillnaderna ansågs bl.a. ligga i djurens olika färgsättning och storlek, även om också skattningen av skinnen tycks ha haft viss betydelse för indelningen. Självaste lundaprofessor Sven Nilsson (1787–1883) ska till en början ha varit förvissad om att de tre sidoformerna var tre olika arter, någonting han senare officiellt ska ha avvisat och fastställt att det endast gäller en art, närmare bestämt *Felis lynx* (Linnaeus 1758), eller som den numera oftast benämns på latin: *Lynx lynx*. Sannolikt var denna tvärvändning sårande för

Nilsson, som ju tidigare gjort en artbeskrivning av *rävlon* som en utkristalliserad *Felis virgata*.

Människors möten med lodjur är nästa ämne, skildrade av Karin Dirke. Författaren använder sig av äldre och yngre skriftliga källor, bl.a. från press och skönlitteratur. Ett visst engagemang ägnas åt lodjurets trolska blick, som än tycks gnistra som bärnsten än vara så skarp att den förmår genomtränga de kraftigaste ladugårdsväggar. Med andra ord antogs lodjuret vara den som skärskådade människan, inte tvärtom. Särskilt beskrivs vissa jaktsituationer eller motsvarande konfrontationer mellan människa och djur, dvs. möten som av begripliga skäl framställs som mer pragmatiska än speciellt magiska. Dessutom ges en antydning om samernas förhållande till lodjuret, ett närmast politiskt- och identitetsmedvetet sakläge, där samisk press historiskt lyft fram rennäringen som den väsentliga yrkesutövningen för den etniska minoriteten, även om verklighetens naturbruk åtminstone delvis sett annorlunda ut.

Halvvägs in i boken tar sig Katharina Leibring an det tydligt språkliga perspektivet. Härkomsten avseende *lo* respektive de dialektala orden *göpa/gaupa* utreds, även om det senare ordets etymologi tycks något hölj i dunkel. *Lo* tycks i alla fall vara det äldre ordet av de två, och ska vedertaget ha med ”ljus” och ”lysande” att göra, eventuellt med en förbindelse till djurets lysande ögon eller dess ljusa päls, alternativt båda förklaringarna. Dessutom omtalas vilka mer eller mindre sannolika personnamn som kan associeras till lodjuret, vidare att ordet *göpa* i flera landskap använts som nedsättande för kvinnor, samt att det förekommit ett folkligt uttryck för att skrämja dalsländska barn: ”Dä kommer e göpa å tar dig!”. Både ordet *lo* och *göpa* ska uppträda i flera ortnamn och naturlokaler; inte långt ifrån mina hemtrakter i skånska Göingebygden ligger således socknen *Loshult*, vars ortnamn något förvånande även med hänsyn till senare forskning menas ha kopplingar till lodjuret. Skåne torde väl annars mer undantagsvis ha stoltserat med att frambringa ett nummer av årliga föryngringar av lodjur, även om djurets framtid i vårt sydligaste landskap förefaller se ljusare ut än på länge.

Om jakt och fångst av lodjur skriver Roger Bergström, Kjell Danell och Rolf Kjellström i den följande artikeln. De börjar med att reda ut begreppen: det är skillnad på ”jakt” och ”fångst”, även om divergensen kan framstå som akademisk för en lekman inom jaktområdet. Det förra tillvägagångssättet medför sålunda en aktiv handling, ett sökande av djuret i realtid, det senare tolkas mer som en passiv åtgärd, vilken inbegriper användning av förut gillrade fällor. I artikeln nämns ett flertal mer eller mindre grymma metoder för att döda lodjur, vilka förutsätts vara lättare att döda än andra rovdjur; en lokatt är kvick en kort sträcka, men inte så svår att trötta ut med rätt taktik. Djuret är för övrigt en uttalad köttätare men äter helst inte as. Rådjur är lodjurets livrätt på många håll i landet, utom i fjällen där djuret under tider kungjorts vara ett stort problem för rennäringen. Under delar av 1800-talet, när det var ont om rådjur, ska får och getter ha levt extra farligt. År 1827 rapporterade Israel Adolf Ström (1778–1856) att omkring 29 000 får och getter ska ha dödats av rovdjur. Hur många av dem som approximativt var ett verk av loarnas handlingar tycks dock vara okänt. Omsider berättas att lodjurets kött enligt ovannämnde Sven Nilsson: ”är vitt som kalvkött, men finare och har någon smak av fågel”.

Lodjuret i konsten är spelplanen för nästa artikel. Med finurlig penna vandrar Gunnar Broberg genom idéernas värld. I en text rågad med historiska citat och dito återkopplingar görs en besiktning av när och hur lodjuret avbildats i svensk konst. Förvisso finns djuret metaforiskt återgivet, dock inte lika frekvent som de andra stora rovdjuren. Att den inte porträtterats i motsvarande grad förefaller eventuellt hänga samman med att djuret så sällan syns i verkligheten. Den estetiska verksamheten uppfattas likväl börja tidigt, och kanske är det ett lodjur (utan örontofsar) som figurerar på den västgötska *Sparlösastenen* från 700-talet [eller något senare; dateringen är omtvistad]. Framöver föreligger lodjuret som påtaglig symbol, som med krona, stjärnor och rosor i Tavastehus läns vapen på Gustav Vasas sarkofag i Uppsala domkyrka. Trots allt förefaller lon vara allmännast som jakt- eller naturromantiskt motiv, åtminstone

under senare tid, och Lars Bolanders (1731–1795) ”varglo” från 1773 betraktas nog som en milstolpe. Ändå ska självaste Bruno Liljefors ha avstått från att måla någon lo, kanske beroende på att djuret inte förekom i Uppland under nationalmålarens tid. Därutöver återfinns djuret som staty, på frimärke och i barnböcker. Och på film, som i Arne Sucksdorffs (1917–2001) *Det stora äventyret* från 1953. Slutligen ges en skarpsynt kommentar apropå att ”fuskaren” Terje Hellesø blev fråntagen priset som *Årets naturfotograf* år 2011: ”om Hellesø varit målare hade han säkert fått behålla priset”.

Näst sista artikeln är utformad av Stefan Jonsson och Ingvar Svanberg och handlar om lodjur i fångenskap. I dagens USA är det enligt statistiken inte helt ovanligt med kattdjur i privat ägo, även om förfarandet inte alltid är ”lagligt”. I Sverige återfinns dylika djur förhoppningsvis endast i våra djurparker, loarna inte undantagna. Men hur var det förr, förekom de i hemmen? – förslagsvis med tanke på den tyske zoologen Alfred Brehms (1829–1884) åsikt om att ”fångna loar äro de trevligaste av kattdjur”. Intrycket är att lodjur relativt sällan hållits privat i Sverige, tillfälligtvis i högreståndsmiljöer men knappast hos allmogen. Företeelsen ska temporärt ha förekommit i vetenskapliga sammanhang, som på 1970-talet när Stefan Jonsson hade lodjursungar i sin lägenhet; en omständighet kopplad till *Lodjursprojektet 1973–1981*. För övrigt antas 1800-talet ha varit den tid då egenintresset att hålla lodjur varit som mest på tapeten, t.ex. bland den jaktintresserade aristokratin. Beträffande djurparkshållning av lodjur är inavel ett ämne som relativt nyligen avhandlats. År 2007 uppskattades omkring 55 procent av lodjuren i de svenska djurparkerna vara inavlade, vilket till pinsamhetens yttersta gräns ska ha fallit tillbaka på att samtliga svenska parker förfogade över lodjur som på något sätt var släktingar till ett och samma par härstammande från *Skånes djurpark*. Detta nedslående facit ska ha frambringat en ny avelsstrategi med målet att företrädesvis vildfångade lodjur accepteras att bilda par, utifall individerna samtidigt bedöms tillräckligt obesläktade, även omfattande ett projekt där ekologiska institutionen vid Lund uni-

versitet ska ha utfört populationsanalys med hjälp av en student.

Den avslutande artikeln av Henrik Andrén och Olof Liberg behandlar lodjurets biologiska och ekologiska status i dagens Sverige. Lodjurets jaktområden, och i viss mån dess parallella utbredningsområden, ska i varje fall kunna delas in i två: *renskötselområdet* och *rådjursområdet*, där det senare sammanfaller med området där det normalt saknas ren, parallellt med att det faktiskt förekommer rådjur inom renbetet. I det förra området konkurrerar lodjur med järv, och i det senare med räv och med tänkbar varg; dock tas ingen notis om björnen som eventuell medtävlare om renen. Ståndpunkten förblir att åtminstone järven och lodjuret fungerar bra ihop, som mönster sätter järven tänderna i de kadaver som lodjuret lämnar. Författarna lägger i detta sammanhang fram smarta argument för att då lodjur och järv samtidigt förekommer i renskötselområdena, blir innebörden per automatik inte

att fler renar dödas, även om en sådan logik sannolikt kan bestridas. Utöver lodjurens polygama parningssystem, dräktighet och aktivitetsområdet, ges en god insikt avseende lodjurens rörlighet och tillväxttakt, som till betydande del bedöms bero på tillgången på byten. I dagens Sverige beräknas lodjurspopulationen bestå av omkring 1500 individer, vilket är klart mer än det referensvärde på [märkligt låga] 850 individer som *Naturvårdsverket* nyligen fastställt vara ett referensvärde för gynnsam bevarandestatus.

Sammantaget en lättläst och upplysande bok, om ett ståtligt och fångslande djur. Texterna kan med nöje läsas från pärm till pärm. De olika artiklarna delar obestridligt på en del upprepningar, ett faktum som väl mer får bli utfallet av en hastig anmärkning omkring redaktionellt formalia än om författarnas otvetydiga kompetenser. Rekommenderas.

Patrik Sandgren, Lund